

Bortxazko lanak frankismo garaian: langile-batailoien aztarnak Oarsoaldean

Izar Alkuaz

Langile Batailoietako zigortuak irmo udaletxe aurrean. Errenteria.

Iturria: Kutxateka. Kutxa Fundazioa (Creative Commons. "CC BY-NC-ND-3.0-ES 2013/ KUTXATEKA).

Memoria historikoaren berreskurapenari bideratutako lanek erregimen frankistaren eskutik gauzatutako errepresioaren alderdi ezberdinak mahai gaineratu dituzte azken hamarkadetan. Memoriatik ezabatutako erailketa masibo eta bereizi gabekoak, zanaketa politiko, ekonomiko zein ideologikoa, generoaren araberrako indarkeria, bazterketa soziala eta era guztietako irain zein umilazioak azaleratu ziren modu horretan. Ibilbide luzeegia izan da orain artekoa, trabaz eta oztopoz josita eta, gaur egun ere, amaitu gabekoa.

1936ko Altxatze militarrekin batera, bazter guztietara zabaldurik kolpisten indarkeria gerra garaiko zein gerra osteko errepresio gordinaren adierazle izan zen. Erregimen errepresiboa izan zen nagusiki frankistena; militarren oldartzea eta horren ondoriozko gerra basatia, baita erregimenaren ezarpena eta sendotzea ere, terrorearen hedapen sistematikoan oinarritzen baitziren. Altxatutakoek makineria errepresiboa lehen egunetatik garatu zuten eta garaitua fisikoki deuseztatzeaz gain, atzealdea edo erretagoardia garbitzeko helburua azaltzen zuten.

Langile batailoia Herriko plazan Errenteriako Udalaren aurrean, bataloiko bandera bedeinkatzeko ekitaldian. 1939. urtea.

Frankisten errepresioaren adierazpide ezberdinen artean, bortxazko lanen sistema daukagu erregimen horren ankerkeriaren adierazle. Orain dela gutxi arte ezezaguna eta isilarazita, nolabaiteko garrantzia bereganatzen du azken urteotan Bortxazko Lanen gaiak. Gaur egun, bortxazko lanetara zigortutakoen senitartekoek borrokan dihardute erakundeen errekonozimendu ofiziala lortzearren, zanpatutakoen memoria berreraikitzearen. Milaka herritar zigortu zituzten sistema honen pean. Modu berean, oso ugariak eta mota askotarikoak bortxazko lanetara zigortutakoek egindako lanak, arlo militar zein zibilean. Langile batailoietan antolaturik, bortxazko lanen aztarnak aurki daitezke Hego Euskal Herri osoko geografian sakabanaturik eta hainbat ingurutan horien presentzia bereziki esanguratsua izan zen. Gipuzkoari dagokionez, Pirinioetako mendilerroari jarraiki, Lezo, Pasaia, Errenteria eta Oiartzun inguruan finkatutako batailoiek gunerik garrantzitsuena osatu zuten. Bertan, mugaren gotortze lanei eta

mendiko errepide militarren irekierari ekin zioten milaka lagunek.

Bortxazko lanak armadak eta Estatuak kudeatutako zigor politiko gisa uler daitezke, eta, beraz, sistema bera eta horren helburuak errepresio frankistaren osotasunaren baitan ulertu behar dira. Gerraren, bortxakeriaren eta errepresioaren bilakaera aintzat hartzea ezinbestekoa da bortxazko lanen sistema bera ulertu ahal izateko, baita horren sorrera eta garapena kokatzeko ere. Modu berean, sistema horren helburuak, funtzionamendua, logika orokorra eta bilakaera ulertzeko.

Gerraren bilakaerarekin batera eta gerra beraren gorabeherei loturik joan zen garatzen frankisten sistema errepresiboa. Frankistek hasieratik edozein motatako disidentzia edo aurkakotasuna desagererrarazteko helburu argia izanik ere, errepresioak ez zion erantzun aldeztu aurretik adostutako prozedura zehatz bati. Hala ere, oldartutakoen zapalkuntzak

helburu hirukoitza azaltzen zuen lehen unetatik. Lehenik eta behin, aurkari politikoak akabatzea zuen helburu nagusi. Bestetik, altxamenduaren alde jarri nahi zituen ordura arte jarrera garbirik hartu ez zutenak; baita izuaren bitartez geldiarazi ere errepublikaren aldekoak, erresistentzia saihesteko. Modu berean, errepresioak aurpegi ugari azaldu zituen, era zabal eta zuzenean pairatu zuten giza talde edo kolektibo ezberdinen arabera eta neurrikoa. Beraz, bi norabidetan oinarrituko zen frankisten errepresioa aurrerantzean. Aipatutako sistema errepresioa hiru neurri ezberdinen bataratzean oinarritzen zen: eraiketa masiboak, erabilera zein bazterketa ekonomiko eta zanpaketa ideologikoa, alegia.

Frankistek preso hartzen zituztenekin martxan jarri zen bortxazko lanen sistema. Atxilotutako zibilak, bero-beroan exekututakoak alde batera utzita, kartzeletara eramane zituzten; batzuek egun batzuen buruan askatasuna berreskura zezaketen, konfiantzazko norbaiten aldeko informea jasoz gero. Gainontzekoei, delituaren arabera epaituak izanik, zegokien zigorra ezarri zitzaie, heriotza zigorra kasurik larrietan, baina baita urte askotako edo bizi osorako kartzela zigorrak eta erbesteratzea ere. Atxilotutako gudari eta milizianoen kasuen prozedura ezberdina izan zen. Hasiera batean harrapatutako gehienak fusilatuak izaten ziren. Gerora, ordea, bestelako egitasmoa azaldu zuten matxinatuek: kontzentrazio esparruetatik abiatuta, bortxazko lanen sistemaren bitartez, atxilotuen lan indarra erabili zuten frankistentzat onuragarriak izango ziren jardura ekonomikoetan. Aurretik, gerra garaia bitartean, helburu militarren onurarako laguntza lanetan erabiliak izan ziren, askotan gerra frontean bertan, lubakiak egiteko lanetan eta abarrekoetan.

Gerrako presoek kopuruaren ugartzeak egoera berria sortu zuen, eta ondorioz errepresioa gauzatzeko modu ezberdinen bilakaera etorri zen eta horri loturik, bortxazko lanen erabileraren sistematizazioa eta etengabeko hazkundera. Era horretan, etekin politiko eta ekonomiko izugarrien iturburu gisa gauzatu zen, helburu belikoetarako laguntza izanik ere, eta, azkenik, zanpaketa ideologikoa ezartzeko tresna garrantzitsu bezain eraginkorra bilakatu zen. 1937. urteko lehen hila-beteak inflexio une izan ziren, estatu-kolpe gisa planteatutako altxamendua gerra luze baten

moduan eratu zenean. Hasierako helburua eraldatu egin zen estatu-kolpe bateko errepresio motatik gerra-errepresiorako jauzia egin zenean, bortxazko lanen antolaketa legala ekarriz. Hala burokratizatu-tako jardura errepresioari hasiera eman zitzaion. Bortxazko lanen ezarpena hilketa masiboen eta sarraskien politika ordezkatzera zetorren. Beste gauza askoren artean, ezinbestekoa izango zelako gatibuen lan indarra, *La Nueva España* deitu izan zuten horren eraikuntzarako.

Espetxe eta kontzentrazio esparruak izan ziren bortxazko lanetara zigortutakoek ibilbide luzearen abiapuntua. Bertan presoek sailkapenari ekin zioten, lau kategoriatan banatzen zituzten. "A" edo *afectos* zirelakoak, mugimendu frankistarekiko leialtzat hartzen zituztenak, libre uzten zituzten erregimenarekiko leialtasuna frogatzen zutenean. "B" zirelakoak, errepublikar armadan boluntario gisa aritutakoak dauzkagu; kargu militarrik edota indar errepublikarrei lotutako ardura politiko edo gizarte mailako erantzukizunik gabekoak izaten ziren. "C" moduan sailkatutakoak, ordea, armada errepublikarreko kargu militarrik, fronte popularrari lotutako alderdi eta erakundeetako buruzagi politiko edota sindikalak, eta ideia errepublikano, abertzale edo ezkertiarren aldeko edozein motatako ekimenak egin zituztenak ere izaten ziren. Matxinadarako laguntzaile moduan epaitu eta zigortu zituzten, *auxilio a la rebelión* delako delituaren akusaziopean. "D" moduan sailkatutakoak, azkenik, delitu arruntak zirela eta atxilotutakoak ziren.

"A" moduan sailkatutakoek artean baziren zalantzazkoak zirenak. Hau da, beren leialtasuna erabat frogatu ezinean zeudenak, "A-d" edo "A" *dudosos* zirelakoak. "B" moduan sailkatutakoekin bateratuz, *Desafecto* izenarekin identifikatu zituzten. "C" moduan sailkatutakoekin batera kontzentrazio esparruetan mantendu zituzten denboraldi mugatu batez. Delitu zehatz baten akusaziopean atxilotutakoak, "C" moduan sailkatutakoak, auzitegi militarretan epaituak izateko eta, delitu zehatzik leporatzen ez zitzaie presoak, gerran zehar preso hartutakoak, gatibuak, langile batailoi-talara bidaliak izateko.

Bortxazko lanetan zigor estrajudizialaren bidetik gauzatzeko zena nagusitu zen, "A-d" eta "B" moduan sailkatutako gatibuei aplikatuko

Langile batailoia Herriko plazan Errenteriako Udalaren aurrean, bataloiko bandera bedeinkatzeko ekitaldian. Argazkiaren erdian honakoak agertzen dira: Arocena (tronpeta), Francisco Bilbao (danborra) eta Zulet (tronpeta). 1939. urtea.

zitzaiena alegia. Langile Batailoiak, *Batallones de Trabajadores* direlakoak osatu zituzten, zigortu kopuru gehiena bilduz. Behar eta helburu militarrei erantzuten zioten lanei heldu zieten, baita, modu esanguratsuan, azpiegituren sarearen berre-irakuntzarako ezinbestekoak ziren lanei ere. Haien kontrako deliturik gabekoak izanik ere, erregimenak ez zituen aske ikusi nahi eta modu krudel eta iraingarrian zigortu zituen, luzera joko zuten mota ezberdinetako bortxazko lanetara behartuz. Izan ere, behin gerra bukatuta ere, sistemari jarraikortasuna eman zitzaion. Soldadu Langileen Diziplina Batailoiak, *Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores* izeneko batailoia berriak eratu zituzten, oraingoan soldaduska adinean ziren gazteei bideratuz. Hauek ere erregimenarekiko jarreraren arabera sailkatu zituzten. *Desafecto* moduan izendatu eta batailoia berrietara bidali zituzten, horiekin batera Errepublikaren alde aurretik soldaduska egin zutenak ere. 1942. urtea arte luzatu zen batailoia berrien ibilbidea, gutxi batzuk oraindik ere beste zenbait urtetan zehar mantendu bazituzten ere. Batailoia hauek bide judizialek zigortutako gazteak bildu zituzten, soldaduska adinean hauek ere bai. Zigortuak edo *Penados* izenarekin identifikatu zituzten.

Espetxeratutakoen artean, *Sistema de Redención de Penas por Trabajo* zelakoaren bitartez bideratu zen presoek esplotazio ekonomikoa, militarizatu eta behartutako lan indar gisa. Zigortuen destakamenduak edo *destacamentos de penados* zirelakoak osatu zituzten eta, Langile Batailoien antzera, *Inspección de Campos de Concentración y Prisioneros* delakoaren ardurapekoak izan ziren. Delitu larriengatik kondenatuak izan ez ziren presoek zuzendutako sistema zen hau. Lan egindako egunen trukean zigorra murrizteko aukera ematen zitzaion presoari. Arlo zibileko azpiegitura handiak eta antzeko lanak egin zituzten. Lanak hiru estatu-erakunderen menpe zeuden: *Servicio Nacional de Regiones Devastadas* zelakoa, eraikuntza arloko lanez arduratzen zena; *Compañía de Caminos de Hierro del Norte* zelakoa, burdinbidea ezartzeko lanez; azkenik, *Colonias Penitenciarias* zirelakoak, bortxazko lanak bide judizialek gauzatzeko modalitate ezberdindua zutenak. Era berean, enpresa pribatuari loturiko hainbat lan egin zituzten, militarizatutako industrietan esate baterako. Ildo berean, lan publikoei lotutako *Ferrocarriles y Construcciones ABC* enpresa nabarmendu zen.

Hego Euskal Herrian, lan indar esklaboaren erabilerari dagokionez, 1939-1940 urte bitartekoa izan zen unerik gorena. Langile kontzentrazio mailarik altuena ere orduan gertatu zen, Gipuzkoa eta Nafarroaren kasuan, kopuruak 6.600 eta 13.400tik gorakoak dira, hurrenez hurren. Langile batailoien lehen urteei dagokienez, ordea, Nafarroan eta bereziki Bizkaian jasotzen da bortxazko lanen presentzia. 1938an Gipuzkoan agertu ziren lehenengo aldiz, Araban oraindik ere ezezagunak izan ziren. Herrialde honetan 1941-1942 urteen bitarteko garaian bortxazko lanen presentzia gero eta txikiagoa izan zen. Ez ordea, Bizkaia eta Gipuzkoan, nolabaiteko hazkundera nabarmentzen baita zigortuen kopuruaren aldetik. 1943tik aurrera, oro har, lan-indar esklaboaren garrantzia apalagoa izan zen eta ia-ia desagertzeraino murriztu zen.

Bortxazko lanak erretagoardiako behar militarrik asetzeraz bereziki bideratu bazituzten ere, azken urteotako ikerlanak kontuan hartuta, gerra eta gerra osteko ekonomian bortxazko lanen eragina esanguratsua izan zela pentsa daiteke. Sektore ezberdinei loturik azaltzen zaigu giltzapetuen lana; momentuko behar beliko eta ekonomikoen arabera egokitutakoa zen. Gutxienez 36.000 gatibu aritu ziren esklabo-lanetan Hego Euskal Herrian, 90.000 inguru Espainiako estatuan bortxazko lanen unerik gorenean. Euskal lurraldeei dagokienez, %58 arlo militarri lotutako lanetan aritu zen. Ia giltzapetuen erdia, 18.000 inguru, Nafarroan aritu ziren eta gainontzekoak, Gipuzkoan eta Bizkaian gehienbat, herrialde bakoitzean 8.000 inguru. Araban, azkenik, 2.000 baino gutxiago izan zirela pentsatzen da.

Bortxazko lanen sistemaren bidez egokitutako lanen artean, errepide militarren irekiera eta mugetako gotortze-lanak dauzkagu. Enplegatutako lan-esku esklaboaren kopuruari begira, garrantzitsuenak dira, horretan aritu baitziren gati-buen bi heren inguru. Sektore honetan mendiko errepideen irekiera eta bestelako gotortze-lanak ezberdindu daitezke eta bai batzuek eta bai besteek berebiziko garrantzia izan zuten erregimen frankistak bere eragin esparruaren babeserako diseinatutako plan estrategiko militarren garapenean. Gaiaren inguruko dokumentazioan zehaztu gabeko bestelako lan militarrik aipatzen dira.

Erregimen frankistarentzat onuragarri bezain garrantzitsuak izan ziren bestelako garraibide edo

azpiegiturei lotutako lanak ere, hala nola trenbide sarearen eraikuntza eta Sondikako aireportuarena. Beste arlo batzuetako jarduera askotan ere erabili zen gati-buen lan-indarra. Horien artean, esanguratsuenetarikoak dauzkagu hainbat herritako eraikuntza edota berreraikuntza lanak: gerra eta bombardaketek suntsitutako herrien berreraikuntza, hirietako azpiegituren berrikuntza, izaera erlijioso edo politikoa zuten monumentuen konpontze edota eraikuntza lanak, eta abar.

Euskal Herriari dagokionez, Gernikaren kasua daukagu esanguratsua. Lan mota honek ezin hobeto irudikatzen zuen Francok aditzera eman nahi izan zuena: *Con el trabajo, el pan y la justicia de la Patria, poco a poco van los prisioneros reconstruyendo lo que ellos mismos deshicieron antes con la dinamita*. Oso agerikoa zen agintari frankistek zabaldu nahi zuten leloa, giltzapetuen lanari mezu propagandistiko oso argia ematen zitzaion. Era berean, gainontzeko herritarrei mehatxua eta kutsu pedagogiko argi bezain ikaragarriaz jantzitako mezua zabaltzen zitzaion. Horrez gain, bada bestelako lanen zerrenda luzea, industria arloa zein meatzaritza eta lan hidraulikoak barneratzen dituen, besteak beste. Espetxe edota kontzentrazio esparruetan bertan beharrezkoak ziren eginbeharrak aurrera eramateko presoena lana erabili zuten, baita bertako tailerretan, *Talleres Penitenciarios* zirelakoetan, alegia. Bereziki emakumei zuzendutakoak izaten ziren, gainontzeko modalitate ezberdinetan bezala, zigorraren zama bikoitza azaleratzen zuen. Ondarretan zigortuak izan ziren emakumeen kasua aipa daiteke adibidetzat.

Agintari frankistek gotortze lanei eta mendiko errepideen irekierari lehentasuna eman zieten. Bigarren Mundu Gerra jokoan zen oraindik eta erresistentzia antifrankistak pentsatu izan zuen bezala, potentzia demokratikoek erregimenaren aurka egin zezaketela pentsatzen zuten agintari frankistek. Hala, hil ala bizikoa bilakatu zen erregimenarentzat ustezko kanpo eraso baten aurreko defentsa bermatzea. Eta, bide batez, barne erresistentziaren indartze potentzialari bidea ixten zitzaion. Euskal Herriari zegokionez, kostaldean zein Pirinio mendietan abiatu ziren gotortze lanak. Azken gunehau, Pirinioetako alegia, Estatu mailan garatutako planaren barnean, garrantzi handiko eremutzat hartu zen. Gerra bukatu bezain laster Pirinioen gotortzea

defentsa estrategiaren arreta-gune nagusietakoa bilakatu zen.

1939. eta 1945. urteak bitartean, hainbat batailoitan banaturik, 20.000 gatibu inguru aritu ziren gotortze lanetan —errepide militarren irekiera barne— Nafarroa eta Gipuzkoako muga lerroan zeharreko zenbait herritan finkaturik. Nafarroa izan zen gotortze lanetan gatibu gehien jaso zuen lurraldea, Gipuzkoan ere kopurua esanguratsua zen. Bizkaian, ordea, batailoi bakarra besterik ez da dokumentatu: kostaldeko gotortze lanetan aritu zena, Getxotik Plentziarainoko kostalde lerroan.

Ildo horretan, *Plan de Defensa y Fortificación de los Pirineos Occidentales* delakoak argia ikusi zuen. Bertan obretarako egitasmoak definitu ziren, muga-lerroan zehar gotorleku sare sendoaren eraikuntza eta hauek elkarrekin komunikatzeko izaera militarreko errepide taktiko eta estrategiko ezberdinen irekiera, alegia. 1939. urteko ekain aldera hasiera eman zitzaion. Egitura defentsiboa mugatik ahalik eta gertuen eraiki beharra zegoen, erresistentzia eremuak ezarri zituzten gotortze lerroaren aurretik. Gipuzkoan bunkerrez osatutako hiru babes gune nagusi ezarri ziren, Gaintxurizketan, Arkalen eta Aiako Harrian. *Fortificación Vallespin* izenarekin ezagutzen zen defentsa gunea, mendebalderagoko puntutik hasita, Jaizkibel mendian hain zuzen, Nafarroan barneratzen zen, Erronkari-raino muga lerroa jarraituz. Babes gune eta gotor-

leku ezberdinen arteko komunikazioa bermatzeko hainbat errepide taktiko eta estrategikoren irekierari lehentasuna eman zitzaion. Errepide estrategikoak ditugu pisuzkoen, horien helburua armadaren erretagoardiako mugimenduei bidea erraztea baitzen. Errepide taktikoek, berriz, armadaren defentsa maniobrak egin ahal izateko garraibide sare lagun-garria osatu zuten. Lau izan ziren Gipuzkoan aurrera eramane beharreko errepideak, estrategikoa bat eta gainontzeko hirurak taktikoak.

- CT1: Jaizkibel mendiko itsasaldetik, Lezotik abiatuta Guadalupeko gotorlekuraino iristen zen errepide taktikoa. Gaur egun, GI-3440 errepidearen sektore bat. Errepide honen eraikuntzak Guadalupe eta Gaintxurizketako babesguneak komunikatzeko egitasmoari erantzuten zion.
- CT.2: Gaintxurizketa eta Arkale lotzen zituen errepide taktikoa, N-I errepidetik Gurutzeraino iristen zena. Arkaleko bidea, hain zuzen.
- CT.3: Arkale eta Aiako Harria lotzen zituen errepide taktikoa, Oiartzundik Irungo Ibarla auzora iristen zen Erlaitzetik pasata. Gaur egun GI-2134 errepidea.
- CE.1: Oiartzun eta Lesaka lotzen zituen errepide estrategikoa, Ergoindik Aiako

Mugako gotortze lanei lotutako errepideen eskema-mapa eta Langile Batailoien ezarmenduak. Iturria: Euskal Memoria Fundazioa eta Gipuzkoako Foru Aldundia. (Creative Commons).

Harrira, eta bertatik, Aritxulegiko tunela zeharkatuta, Nafarroan zehar Lesakaraino iristen zena. Gaur egun, GI-3420 errepi-dearen sektore bat; Nafarroan, NA-4000 errepedea.

Bi atal ezberdinu daitezke defentsa lerroaren eraikuntzan. Hasierako saiakera, intentsitate handikoa egindako lanak eta enplegatutako lan-indar esklaboaren kopuru altuari dagokionez, 1939ko udatik hasita 1940. urtean zehar luzatu zen. Ondorengo urteetan zehar lanek intentsitatea galdu bazuten ere, errepede militarren irekierari lotutako lanek aurrera jarraitu zuten. Geldiune horren ondoren, 1944an Vallespinen proiektuarekin hasitako gotortze lanei jarraipena eman zitzairen bigarren atal batean. Esklavo-lanak 1948. urte bitartera luzatu ziren. Gerra garaiko lan-batailoiek, Langile Batailoiek alegia, gotortze lanen lehen ataleko obrak egin zituzten. 1940. urtearen erdi aldera Soldadu Langileen Diziplina Batailoiek ordezkatu zituzten, bortxazko lanen sistemaren berrantolaketaekin batera. Gotortze lanen bigarren atalari dagokionez, pentsa daiteke 1948. urtera arte mantendu ziren batailoiak, SLDB [zigortuak] alegia, bertan arituko zirela. Gaur egun eskura ditugun datuek zera diote, Euskal Pirinioetan, Erronkari eta Jaizkibel bitartean, 20.521 esklavo gutxienez aritu zirela bortxazko lanetan. Estimazioen arabera, hauetatik 13.143 Nafarroan eta, 7.378 inguru, Gipuzkoan. Nafarroaren kasuan ez bezala, Gipuzkoako mugaren gotortze lanei dagokionez, zaila da zehaztea zein izan zen batailo bakoitzak egindako lana. Izan ere, oso lurralde txikian obra asko egin ziren, eta ohikoa izaten zen batailoien lekualdatzea. Errepedei dagokionez ere, zuhur ibili beharra dago batailo bakoitza kokatu eta egindako lana zehazteko orduan, zenbait kasutan horrelako erreferentzia dokumentatzen badira ere. Aiako Harriaren ingurua zein Gaintxurizketa eta Jaizkibelgo inguruak izan ziren garrantzi handieneko guneak. Langile batailoiak mendiko kanpamentuetan eta inguruko herrietan finkaturik, Oiartzunen, Erreterian, Lezon eta Pasaian hain zuzen ere, aipatutako errepede militarrek irekitzeko lanari ekin zioten Francoren esklaboek.

Mota ezberdinetako iturriek, zigortutako lekukotasunek eta herritarren testigantzek alde batetik, eta, udal artxibategi eta estatu mailako artxiboetako dokumentuak bestetik, bortxazko

lanen inguruko alderdi ezberdinak ezagutzeko aukera eskaintzen dute. Lehenengoek norbanakoaren bizipenei heltzen diete. Modu horretan, zigortuen bizi eta lan baldintzak definitzeko aukera ematen dute, besteak beste. Iturri dokumentalek, ordea, bertan lanean ibilitako batailoiak identifikatzeko aukera eskaintzen dute, baita batailo bakoitzeko zigortuen kopuru erlatiboak, epeak eta kokapen zehatza eta abar. Udal artxibotik kontserbatutako izen-zerrendek berebiziko garrantzia daukate helburu horretan, zigortutako izen-abizenak argitara ateratzen baitituzte. *Lista* edo *Justificante de Revista* direlakoak dauzkagu eta udalak eta agintari militarren arteko korrespondentziari lotutako dokumentuen artean aurki daitezke. Modu berean, 1940. urteko erroldak informazio baliagarria eskaini dezake zenbait kasutan. Izan ere, ez dago herri guztietan errepikatzen den eredurik eta, beraz, zaila da herri batean topatutako dokumentu edota zerrendak ondoko herrietan modu berean topatzea. Kontuan hartzeko modukoa litzateke orain arteko datuak modu erlatiboan ulertu behar direla, zigortutako kopuruak ere, oraingo informazio partziala eskaintzen baitute. Azkenik, Espainiako estatuko atxiboetako datuek abiapuntu interesgarria eskaintzen dute, zenbait batailoiren kasuan, kokapen ofiziala eta zigortuen kopuruari erreferentzia egiten diote eta, zenbait kasutan, epeei ere bai.

Orain arteko datuei begira, hemezortzi batailo zehazki kokaturik azaltzen zaizkigu aipatutako herrietan; horietako hamahiruren kasuan, mota bateko edo besteko izen-zerrendekin. Datu horien arabera, zazpi batailo azaltzen zaizkigu Oiartzunen finkaturik; Erreterian, bederatzi. Lezon eta Pasaian, azkenik, batailo bana finkatzen dira. Kasu guztietan ez dira batailo guztien izen-zerrendak kontserbatu, are gutxiago, konpainia guztietakoak. Askotan, hilabete ezberdinetako zerrendak daude batailo edo konpainia bakoitzaren kasuan, hilabetearen arabera kopuruak ezberdinak dira. Batzuetan izen-abizenak errepikatzen dira, besteetan ez ordea, eta, askotan, zaila da errepikatzen diren jakitea. Beraz, gaur egun maniatzen diren datuen arabera, aipatutako inguruan zigortutakoak, osotara, 8.474-10.153 inguru izan zitezkeela pentsa daiteke.

Oiartzungo Udal Artxiboa aberatsena daukagu. Herriko ezarmenduei erreferentzia egi-

ten die 1940. urteko erroldak. 400 giltzaperatu dokumentatzen ditu San Juan eta General Mola kaleetako bi egoitzetan, 48. eta 30. Zenbakietan, hurrenez hurren. Erroldaren kasuan ez da ezagutzen bertan kokatuko batailoien zenbakia, bai bestelako datu interesgarriak, gainontzeko dokumentuen artean aurkitzen diren zerrendetan bezalaxe. Bertan, herrian finkatutako ia batailo guztien izen-abizenak aurkitzen dira, jatorria, adina eta, zenbaitetan, ogibidea ere eransten zaizkie. Horrez gain, erroldan eransten zaio zigortuak herrian zeraman denborari buruzkoa, eta, zerrendetan batailo bakoitzeko konpainiei buruzkoa. Madrilgo Kontu Auzitegiko dokumentuetan aipatutako batailoiak zerrendaturik azaltzen dira, bat izan ezik, eta data ezberdinetako zerrendak gordetzen dira batailo askoren kasuan. Horrez gain, Aritxulegi, Arkale eta Babilonin kokatzen ziren langile batailoientzako barrakoien kanpamenduak erreferentziatzen dira. Erreterian, bi batailoien izen-abizenen zerrendak baino ez dira kontserbatzen. Zerrenda hauen artean badira konpainiaren bat Gaintzurizketan kokatzen duten erreferentziak. 1940. urteko erroldari loturik, 1942-1943 urteko eranskinetan hainbat zerrenda agertzen dira: guztira, 135 bat lagun, 750 lagun inguru zalantzazko zerrenda bat kontuan hartuz gero. Azkenik, zeharkako dokumentuek bi batailoiei erreferentzia egiten diete, bat Florentino Loidiri konfiskatutako etxean ezarri zena, bestea Biteriko eskoletan ezarritakoa. Bestelako dokumentu batean, alkateak herrian finkatutako lau batailoiri erreferentzia egiten dio. Azkenik, 1943an, batailo bat dokumentatzen da Yute fabrian, uholdetarako defentsa lanetan aritu zena, hain zuzen. Pasaia- ren kasuan, dokumentatzen den batailoari lotutako hainbat zerrenda daude, konpainia eta hilabete ezberdinetakoak, izen-abizenen kopurua baxua litzateke ordea. Zeharkako erreferentziek *Cine Ideal* edo *Moderno* zelakoan eta Meipi izeneko lantegian kokatzen dute batailoia. Lezoren kasuan, azkenik, Udal Artxiboko dokumentuen artean ez dago langile batailoien inguruko erre-

ferentziarik, izen-zerrendarik ere ez. Gauza bera, erroldari dagokionez. Hutsunea osatuz, ordea, herri oparoa daukagu herritarrek jasotako informazioari esker. Alderdi garrantzitsuen artean, herria eta batailoietan zigortutakoen arteko harreman estua nabarmendu daiteke, batailoien presentziak herritarrengan izandako eraginaren isla alegia.

Langile batailoietan zigortutakoen eta herritarren lekukotasunei dagokienez, bai batzuek eta bai besteek adierazitakoa bat datozela nabarmendu daiteke. Zenbait elementu errepikatzen dira etengabe, hala nola gosea eta goseari aurre egiteko estrategiak, hotza eta, orokorrean, mota guztietako gabeziak eta bizi-baldintza miserableak alde bate-tik. Bestetik, lan-jardunaldi luze eta amaigabeak baldintza gogorretan, soldadu-zaindarien tratu txarrak, zigorrak eta irainak, baita azken hauen ustelkeria ere. Ez ziren gutxi izan heriotzak zigortuen artean; garai hartako ospitale militarretan eta bake epaite-gietako akta liburuetan dokumentatzen dira.

Oso gutxi dira gure artean geratzen diren historiaren atal ilun horren lekukoak, gehienak joanak dira dagoeneko. Hala ere, ezabatutako memoria berreskuratzeko ahalegin xume honen bitartez, haintzat guztientzat doa gure errekonozimendurik sentituena.

Langile Batailoietako zigortuak desfilatzen. Erreteria. Iturria: Kutxateka. Kutxa Fundazioa (Creative Commons. "CC BY-NC-ND-3.0-ES 2013/ KUTXATEKA).